

ТЕЛЕОЛОГІЯ ЖИТТЕВОГО ПРОЦЕСУ ОСОБИСТОСТІ: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Здійснюється аналітичний підхід до постановки проблеми телеології життєвого процесу особистості.

Ключові слова: вищі цінності особистості, вищі сенсожиттєві орієнтири, телеологія життєвого процесу, свідомість, самоактуалізація, душа, психіка, трансценденція.

Постановка проблеми

Широковідома піраміда потреб А. Маслоу [1] з'являється в повсякденному нашому житті в зовсім переверненому виді. Майже все і практично скрізь тепер пронизано вітальними устремліннями, і вищі цінності творчої самореалізації людини знаходяться в них у служінні. Власне кажучи, неминуще значення для людського життя цінностей вищих: естетичних, моральних і духовних — більшості з нас зрозуміло й близько, але в психологічному плані цікаво те, що вони утворюють область свідомості, що існує автономно від реально чинених людиною вчинків.

Сфера вищих життєвих цінностей індивіда у своєму особистісному розвитку тільки формується, а та, що йде по шляху інволюції, поєднана у визначений конгломерат на рівні суперэго. Цей феномен «аглютинації цінностей», запропонований Х. Гартманном, просвічується в суперечливих оцінках, розривах у судженнях і в забобонах [2, 74]. В описаній ситуації вищі життєві цінності автономні, унаслідок того, що неусвідомлені, недиференційовані.

Поняття «телеологія життєвого процесу особистості» має додати новий імпульс дослідженням у психології особистості, насамперед — у її суб'єктному вимірі. У цій статті спробуємо намітити головний ракурс таких досліджень.

Виклад основного матеріалу

В умовах швидких змін суспільних відносин на фоні суттєвого зниження рівня життя у більшості населення стає особливо актуальною проблема самовизначення — побудова не стільки заданої, скільки самостійно збудованої системи ціннісних орієнтацій та адекватних їй способів організації власного життя.

У працях С. Рубінштейна, К. Абульханової-Славської, Б. Ананьєва, А. Брушлінського, В. Каліна, О. Конопкіна, В. Моросанової, В. Петровського, І. Чеснокової тощо здатність людини до організації власного життя пов'язується з вищими виявами людини як суб'єкта власного життя. Відродження інтересу до людини — суб'єкта власного життя, що спостерігається у вітчизняній психології в останні десять років, дає змогу говорити про формування напряду досліджень у галузі психології особистості.

У зарубіжній психологічній традиції проблема життя особистості формується в дещо іншій площині (на відміну від визначеної нами) залежно від приналежності вченого до тієї чи іншої школи або напряду психології. Перерахуємо основні поняття (та їх авторів), наведені у нашому дослідженні, які, на наш погляд, описують феномени, пов'язані з поняттям організації життя особистості: «самовиконання», «самовизначення» (Ш. Бюлер); «досягнення життєвого успіху» (прагматики, зокрема У. Джеймс); «цілеспрямована поведінка», «автономізація особистого «Я» (К. Левін); «усвідомлювання тут і тепер відповідальності за себе і своє життя» (Ф. Перлз); «замість», «само актуалізація» (А. Маслоу), «здійснення смислу» (В. Франкл); «продуманий вибір» (Дж. Келлі); «регуляція передбачуваними наслідками», «саморегуляція», «самоефективність», «самоконтроль» (А. Бандура).

У радянській психології проблема організації життя особистості вперше порушується у середині 30-х років у роботах С. Рубінштейна, який пов'язує її із найбільш змістовною характеристикою людини як суб'єкта власного життя — з його здатністю до самодетермінації своїх вчинків та дій. Надалі розробленням цієї теми займаються такі вчені, як Б. Ананьєв, К. Абульханова-Славська та Б. Ломов. Серед сучасних праць найпродуктивнішими є дослідження В. Моросанової, присвячені проблемі саморегуляції поведінки та діяльності особистості.

В українській психології проблема організації життя особистості ще в радянські часи виступає спеціальною темою досліджень цілого колективу авторів, серед яких Л. Сохань, В. Тихонович, О. Кисельова та ін.

Зараз вивчення організації життя особистості відбувається у площині «психології суб'єктності» — напряму української психології особистості, розробленого В. Татенком, Т. Титаренком, О. Донченко та ін.

Вивчення позицій зарубіжних та вітчизняних психологів із проблеми організації життя особистості допомогло нам виділити в них три основні позиції при підході до визначення суті явища, яке вивчається.

Першу позицію у найзагальнішому вигляді можна сформулювати так: активність суб'єкта, що спрямована на організацію власного життя, виявляється в його здатності планувати, регулювати та аналізувати свої дії та вчинки адекватно власним життєвим цілям та цінностям.

У найбільш продуктивних за своїми теоретичними та практичними результатами концепціях психологічні механізми організації життя особистості визначаються за допомогою понять з префіксом «само-»: «самовиконання» та «самовизначення» (Ш. Бюлер); «замість», «самоактуалізація» (А. Маслоу); «саморегуляція», «самоефективність», «самоконтроль» (А. Бандура); «самодетермінація» (С. Рубінштейн); «саморегуляція поведінки та діяльності» (В. Моросанова); «самосуб'єктні відносини», «самоорганізація» (В. Калін). Ця друга позиція досліджень, що належить до проблеми організації життя особистості, на наш погляд, відображає психологічні механізми, за допомогою яких здійснюється організація суб'єктом власного життя. Ми вважаємо, що ці механізми лежать у площині самосуб'єктних відносин особистості (В. Калін).

І, нарешті, третє положення, що фіксується практично в кожній праці з вивчення людини як організатора власного життя, пов'язане із твердженням про те, що тільки дія чи вчинок є реальним втіленням актуальних цінностей та цілей людини. Проте не будь-яка дія виражає цінності та цілі людини — суб'єкта життя. На наш погляд, одиницю аналізу активності людини — суб'єкта життя — адекватно визначити, як дію з організації власного життя.

Спроби експериментального вивчення організації життя особистості робились, насамперед, в аспекті дослідження життєвого шляху особистості. Цей напрям досліджень належить до подійно-біографічного підходу у вивченні життєвого шляху особистості. Основну тезу подійно-біографічного підходу коротко можна сформулювати так: специфіка переживання суб'єктом подій свого життя визначає його психологічну долю.

Як найближча до предмета нашого дослідження виступає методика «Самоорганізація життя особистості» (СЖО), розроблена В. Каліним. Методика СЖО орієнтована на вивчення рівня розвитку свідомих механізмів самодетермінації життя, які реалізуються у межах самосуб'єктних відносин. Дана методика дає можливість оцінити ефективність функціональних виявів психіки суб'єкта на трьох стадіях проходження життєво важливої проблемної ситуації: 1) при розпізнанні проблемної ситуації, 2) під час аналізу та перетворювання проблемної ситуації у завдання (етап формулювання завдання), 3) на етапі розв'язання завдання.

У свідомості людини, що розвивається [3], вищі життєві цінності констеллюються в різних ступенях складності змістах і формують визначену область у суб'єктивно-семантичній сфері свідомості — своєрідний, індивідуально-особистісний мікрокосмос, схожий із платоновим світом ідей, що роблять великий чи менший ступінь впливу на його поведінку у різноманітних ситуаціях життя. Переживання часткової чи повної невідповідності вищих цінностей чинним учинкам у людини з розвитком свідомості викликає «заслужене почуття провини» [1, 237]. Вищі цінності в тому чи іншому своєму виді і складі реперезеновані в нашій свідомості, у багатьох випадках застосовуються нами залежно від тих чи інших життєвих ситуацій і в гіршому випадку складають лише своєрідну декларацію про наміри. Декларативний або виборний характер вищих життєвих цінностей є причиною їх повної чи часткової автономності від вчинків у суб'єктивно-семантичній сфері свідомості. Для нашого повсякденного життя сфера вищих цінностей — сфера аксіса — виявляється настільки піднесеною, що рідко еманує у сферу праксіса.

Але сфера вищих життєвих цінностей на людину, що розвивається, впливає, оскільки саме душевна сила підіймає його над тваринним світом і, зрештою, приводить до тих чи інших екзистенціальних підсумків життєвого шляху. Деякі з нас, нехай і блукаючи, але все-таки впливаючи за цією душевною силою, знаходять на визначеному етапі життєвого шляху світло усвідомленого творчого буття. Інші, ви-

тиснувши сферу вищих цінностей людського життя щільним потоком, як ми самі собі визначаємо, невідкладних справ, усе-таки втрачають з нею реальний зв'язок і єдиний сенсожиттєвий орієнтир бачать у тім, щоб «жити, як усі» чи «краще ніж усі». Треті, на щастя їх небагато, прийнявши за вплив цієї душевної сили стихійні пориви нашої інстинктивної сфери, самі непомітно для себе виявляються залученими в безодню несвідомого і пізнають морок небуття вже при житті.

Телеологія життєвого процесу, яка визначена соціумом, покладається нами в досягненнях матеріального, професійного і соціального статусу, сімейного благополуччя і функціонально необхідного тілесного здоров'я. Прагматичні цінності цього ряду ставляться во главу кута людського життя у багатьох психологічних школах. У. Джеймс за основну життєву цінність вбачає користь, що витягає з життя суб'єкт на шляху до досягнення успіху [4].

Саме собою зрозуміло, що неможливо і згубно заперечувати неминуще значення для життя людини таких цінностей, як родина, професійна діяльність, здоров'я, матеріальний статок. Однак візьмемо на себе сміливість стверджувати, що для людини прагнення створити міцну гармонічну родину, реалізувати в професії свої різноманітні здібності, зберегти здоров'я, знайти матеріальний статок і т.п. — це необхідні, але недостатні за своїм ціннісним змістом сенсожиттєві орієнтири. Це — по своїй природі — іміджеві, сенсожиттєві орієнтири, що складають зовнішній бік нашого життєвого процесу.

Аналітична, екзистенціальна, суб'єктно-орієнтована, гуманістична психологія, онтопсихологія та інші основними, сутнісними силами людського розвитку визначають внутрішню суть психічної активності суб'єкта. «Самоактуалізація», «актуалізація», «самореалізація», «пошук сенсу життя», «творчість», «естетичний ідеал», «інсе», «прагнення до самості», «досягнення суб'єктності», «здійснення проекту самого себе» — ці й інші поняття можна визначити як вищі смисложиттєві орієнтири людини, керовані його вищими життєвими цінностями. Однак приведені вище сенсожиттєві орієнтири замикаються на житті окремої людини і того мікросоціуму, в якому він живе. По суті справи в такому їхньому вигляді сенсожиттєві орієнтири локальні чи тимчасові, оскільки перестають існувати відразу за порогом тілесного існування людини. Отже, вищі сенсожиттєві орієнтири піддаються тліну, також як прагнення і цінності, вітальні й меркантильні. У чому ж тоді перевага вищих цінностей над нижчими, вищих сенсожиттєвих орієнтирів над нижчими — вітальними, якщо результат по суті той самий — небуття. Перевага явна, але при цьому відносна — у ступені особистісного розвитку людини.

Для того щоб розімкнути феноменологічний простір вищих сенсожиттєвих орієнтирів людини, вивести їх за просторово-тимчасові рамки «буття-в-собі», необхідно з'ясувати їхню телеологію. Іншими словами потрібно з'ясувати: самоактуалізація заради чого (кого)? Якщо самоактуалізація — це актуалізація себе тільки заради себе, то вона має значення лише для окремої людини, як максимум — для його найближчого оточення. Чітко розуміючи це в останні роки свого життя, А. Маслоу розробив проблему трансценденції самоактуалізації — її переходу на ще більш високі рівні розвитку. Поняття трансценденції самоактуалізації розмикає просторово-тимчасові рамки «буття-в-собі» і переводить розгляд телеології життєвого процесу в трансперсональну область, і в цьому контексті Маслоу зовсім справедливо вважається основоположником трансперсональної психології.

Класичний трансценденталізм В. Виндельбанда [5] і Г. Риккєрта [6] дає уяву про цінність як про ідеальне буття, що співвідноситься не з емпіричним, але з «чистим» чи трансцендентальним, зі свідомістю. Як ідеальні, цінності не залежать від людських потреб і бажань. Проте цінності мають якість корелювати з реальністю. Тому ми повинні або ідеалізувати емпіричну свідомість, приписавши їй нормативність, або розвинути ідею «логосу», деякої надлюдської сутності, на яку спираються цінності. Персоналізований онтологізм М. Шелера [7] розвиває останню з двох вищезгаданих можливостей, пов'язану з ідеєю «логосу». Тип особистості визначається властивою їй ієрархією цінностей, що утворить і онтологічну основу особистості.

Д. Андрєєв у своїй дивній «Розі світу», зовсім ще не оціненої гуманітарними науками, зокрема і психологією, із усією визначеністю показав, що єдина, гідна людини телеологія життя — це «свободное Богосотворчество» [8, 100]. Цей вищий смисложиттєвий орієнтир, у тім чи іншій своєму наближенні, зрозумілий і близький великій кількості людей, проте, надзвичайно важко втілити його в щоденному житті.

Наш образ світу, пронизаний нехай навіть і важливими, необхідними, але здебільшого — вітальними і почуттєвими устремліннями, багато в чому виключає проникнення в нього Божественного.

Божественна по своїй природі Душа, однак, найчастіше під нею розуміємо ми її похідну — психіку. Справа тут не у грі слів і не в підміні понять, а в тому, що де-факто ми вивчаємо психіку, але не душу людини. Душа людини у своїй вищій іпостасі — безсмертна богосотворена монада [8], провідник Божественного Духа. Психіка — природний біологічний тілесний механізм, за допомогою якого Душа знаходиться і виявляється в нашому тілі.

Душа через наші тілесні і внетелесні органи почуттів втілена у відомі нам і поки ще невідомі психічні явища, що складають феноменологічно єдиний континуум діалектичних протилежностей: свідомості — несвідомого. Далі мова йтиме про те, що телеологія життєвого процесу людини, що розвивається, неодмінно веде його до єдності протилежностей — свідомості й несвідомого, до зняття боротьби між ними в їх *Mysterium Coniunctionis* [9, 583] — душевному їхньому синтезі, — у зверхсвідомості.

На нинішньому етапі розвитку психологічної науки ми вивчаємо найважливішу складову людського життя — психіку в її сучасному науково-психологічному розумінні, вже згадані незлічимі психічні прояви Душі, але ми не вивчаємо саму Душу людини. К. Юнг начебто б для нас нинішніх писав: «Ніяка психологія у світі не може суперничати з достоїнством, яким наділив людину сам Бог». Новий етап у розвитку психології як науки про Душу людини, можливий лише тоді, коли ми знайдемо вже в собі сили визнати божественне походження Душі, визнати її провідником Божественного Духа і визнати її божественне призначення. Душа людини — і так невід'ємна частина Божественного світу — не має потребу в такому нашому визнанні, бо маємо потребу в ньому ми, і намагаємось її в собі пізнати й вивчати. Сказано це лише для того, щоб гостріше висвітлити поставлену гносеологічну проблему. Звичайно ж, Душа має потребу в такому нашому визнанні, однак, насамперед — в індивідуально-особистісному плані, з якого тільки й може виникати подальше її вивчення в науковому, суспільному та соціальному планах. Душа Богосотворена має потребу в нашому визнанні настільки, наскільки ми самі маємо потребу у своєму психічному й тілесному здоров'ї. Заперечуючи в собі Божественну природу душі, ми позбавляємося спочатку істинно людського душевного обліку, потім тілесного здоров'я і після (у деяких випадках — разом з тим) чи частково цілком — психічного здоров'я. Із сучасних наукових психологічних напрямів до розуміння цього факту вже давно підійшли деякі психотерапевтичні школи і психосоматика.

Багато хто з психологів, читаючи це, шанобливо зітхнуть і про себе відзначать: «А..., святобатьківська традиція... почитаю на дозвіллі...як-небудь...коли буде час». І все. З великим розумінням ставлюся до такого роду реакціям колег. Від початку професійної діяльності дотримуюсь сугобо академічних традицій у психології. Це допомагає бачити кризові явища в багатьох галузях психологічного знання. Суть цих кризових явищ полягає в тому, що лише сучасний академічний, позитивістський підхід до вивчення психіки багато в чому вичерпав свій евристичний потенціал і свою пояснювальну силу. Велика кількість психічних явищ реєструється вченими, дається їхній опис, але вони зовсім не можуть бути досліджені й пояснені в рамках класичної парадигми психологічної науки. Ці явища давно в усіх на слуху, вони вже утворили феноменологічну галузь — парапсихологію, але вони, проте, залишаються майже без уваги академічної науки. Великий опис цих психічних явищ дано в книзі «Про дух, душу і тіло» всесвітньо визнаного вченого, лікаря, архієпископа Луки Войно-Ясенецького [10].

В. Зінченко й Є. Моргунов у книзі «Людина, що розвивається», підводячи підсумок сучасному стану вітчизняної психологічної науки, відзначають, що «визнання духовного досвіду ... зовсім не означає відмовлення від реальних досягнень наукової психології. Навпроти, це ... відкриє перед психологією нові обрії розвитку. Разом з визнанням можлива і поява шляхів пізнання духовного життя. І тут науці є чому повчитися в теології та мистецтві...» [3, 276].

Один з найвідоміших нині юнгианських аналітиків Дж. Холлис у своїй книзі з дуже символічною для нашого дослідження назвою «У пошуках божественної обителі», пише про те, що біхевіоризм і когнітивна психологія вносять значний вклад у розвиток науки, але залишаються поверхневими підходами, тому що не приділяють увагу душі як такої. Більш того, на думку Д. Холлиса, навіть глибинну психологію «...було б не правильним вважати... «наукою про душу» ... її суть найкраще виражена в німецькому понятті *Seelesorge* — «те, що несе в собі душу» [11, 151].

Висновки

Розуміння Божественної природи душі анітрошки не заперечує традиційний предмет вивчення психології, але найвищою мірою його збагачує й одухотворяє. Предмет вивчення психології — психіка, керована Душею, дозволить, нарешті, перейти від аналітичного підходу в психологічній науці до синтетичного, про необхідність якого вже давно говорять вчені, що належать до самих різних психологічних шкіл.

ЛІТЕРАТУРА

1. Maslow A. H. Motivation and personality / Абрахам Маслоу. — N. Y. : Harper and Row, 1987. — 286 с.
2. Энциклопедия глубинной психологии: в 4-х т. / пер. с нем. и науч. ред. А.М. Боковикова. — М., Когито-центр, 2002. — Т. III. — 410 с.
3. Зинченко В.П. Человек развивающийся: очерки российской психологии / В.П. Зинченко, Є.Б. Моргунов. — М. : Тривола, 1994. — 304 с.
4. Джеймс У. Личность / У. Джеймс // Психология личности. — М., 1982. — 163 с.
5. Вокол М.А. История новой философии / М.А. Вокол. — М., 2007. — 321 с.
6. Риккерт Г. Философия жизни / Г. Рикерт. — К. : Ника-Центр, 1998. — 512 с.
7. Шелер М. Избранные произведения / М. Шелер; пер. с нем. — М. : Гнозис, 1994. — 187 с.
8. Андреев Д.Л. Роза мира / Д.Л. Андреев. — М. : Мир Урании. 2008. — 608 с.
9. Юнг К.Г. Mysterium Coniunctionis / К.Г. Юнг; пер. с англ. — М. : Рефл-бук; К. : Ваклер, 1997. — 688 с.
10. Войно-Ясенецкий Л.О духе, душе и теле / Л.О. Войно-Ясенецкий. — М. : Дарь, 2006. — 320 с.
11. Холлис Дж. В поисках божественной обители: роль мифа в современной жизни / Дж. Холлис; пер. с англ. В. Мершавки. — М. : «Класс», 2008. — 192 с.

Колесников Е.П.

ТЕЛЕОЛОГИЯ ЖИЗНЕННОГО ПРОЦЕССА ЛИЧНОСТИ: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМЫ

Представлен аналитический поход к постановке проблемы телеологии жизненного процесса личности.

Ключевые слова: *высшие ценности личности, высшие смысложизненные ориентиры, телеология жизненного процесса, сознание, самоактуализация, душа, психика, трансценденция.*

Kolesnikov E.P.

THE TELEOLOGY OF LIVING PROCESS: FORMULATION OF A PROBLEM

This article contains an attempt to formulate a problem of the teleology of living process.

Key words: *supreme values, supreme lifesense orientations, teleology of living process, consciousness, self-actualization, soul, psyche, transcendention.*